

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Dziewiętnastowieczny obraz cieszyńskiego pogranicza w sferze imienniczej

Author: Izabela Łuc

Citation style: Łuc Izabela. (2010). Dziewiętnastowieczny obraz cieszyńskiego pogranicza w sferze imienniczej. W: W. Korzeniowska, U. Szuścik, A. Murzyn (red.), "Przemiany kulturowo-oświatowe i społeczne na pograniczu : studia, materiały i szkice - w 100-lecie "Zarania Śląskiego"" (S. 148-159). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

IZABELA ŁUC

Dziewiętnastowieczny obraz cieszyńskiego pogranicza w sferze imienniczej

„W imionach jak w lusterkach odbijają się pewne elementy rzeczywistości danej kultury i życia ludzi”.

W. Kupiszewski

Onomastyczny — semantyczno-kulturowy i strukturalny — opis procesu kształtowania się oraz funkcjonowania nazewnictwa osobowego na badanym obszarze musi być poprzedzony wnikliwą analizą i znajomością historii miejscowości, których dotyczą analizowane *nomina propria*. Historia determinuje bowiem — co poświadczają badania o charakterze diachronicznym i synchronicznym¹ — zachowania społeczno-językowe, a zarazem modeluje ich obraz, który staje się zwierciadłem ludzkiej aktywności i jej następstw.

Cieszyn jest jednym z najstarszych piastowskich miast. Zarówno jego położenie (leżąc na ruchliwym szlaku migracyjnym i handlowym, od czasów średniowiecza był miejscem asymilacji różnych narodowości, kultur i wyznań), jak i skomplikowana sytuacja polityczno-społeczna, gospodarcza oraz etniczna sterowały nastrojami społecznymi, zachowaniami, walką o tożsamość kulturowo-religijną i — adekwatnie — reakcją ludności na określone zjawiska w procesach komunikacyjnojęzykowych, w tym także zjawiska nazewnictwa².

¹ Por. R. MRÓZEK: *Synchroniczne i diachroniczne aspekty różnicowania rzeczywistości językowej regionu polsko-czeskiego pogranicza (uwagi metodologiczne)*. W: „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”. T. 49. Red. S. GALA. Łódź 2004, s. 263—271.

² Por. m.in. pogląd Tadeusza MILEWSKIEGO (*Indoeuropejskie imiona osobowe*. Wrocław 1969, s. 147): „Imiona tworzą system, który wyodrębniając się z całości języka pewnymi specyficznymi cechami, stanowi równocześnie część tradycji prawno-obyczajowej danego społeczeństwa. Imiona, będąc tworem językowymi, są równocześnie środkiem orientacji w obrębie

Śląsk Cieszyński był również terenem pogranicznym, „terenem nie tyle przenikania się różnych narodowości, ile dostrzegania się przez nie nawzajem, co niejednokrotnie znajdowało swe odzwierciedlenie w miejscowych antroponimach”³.

W rozważaniach dotyczących pogranicza cieszyńskiego i uwarunkowań zewnętrznych, mających wpływ na jego obraz językowo-kulturowy, należy wziąć pod uwagę dwa aspekty; po pierwsze, co podkreślał R. Mrózek, trzeba uwzględnić, że: „Określony obszar onimiczny kumuluje [...] chronologiczne nawarstwienia starszych i nowszych, skategoryzowanych tworów danego systemu, nierzadko podporządkowanych zarówno zregionalizowanej specyfice procesów i stosunków nazewniczych, jak i regionalnej specyfice stosunków i właściwości językowych”⁴; po drugie zaś trzeba przyjąć, że migracje mieszkańców oraz procesy asymilacyjne determinowały różnorodność antroponimicznych nominacji i tendencji motywacyjnych. Koherencja obu tych zjawisk autotelicznie modelowała i kształtowała wizerunek antroponimii, „archiwizując” wielowarstwowość i wieloaspektowość systemu imienniczego dziewiętnastowiecznych mieszkańców Cieszyna.

Podstawę ekscerpcji materiału antroponimicznego stanowiły źródła historyczne, przechowywane w Archiwum Państwowym Oddział w Cieszynie (zespół akt Komory Cieszyńskiej; skrót: AMC⁵), które dotychczas nie były wykorzystywane do analiz językowych (onomastycznych), a także dokumenty archiwalne (księgi metrykalne chrztów) z lat 1801—1900⁶, przechowywane przez parafię rzymskokatolicką św. Marii Magdaleny oraz parafię ewangelicko-augsburską w Cieszynie.

społeczeństwa, systemem klasyfikacji jego członków. W tych warunkach zachodzi niewątpliwy związek między imiennictwem osobowym a kulturą [...]”.

³ J. LIPOWSKI: *Nazwiska z Jabłonkowa i okolic u schyłku XVII wieku*. Wrocław 2002, s. 10.

⁴ R. MRÓZEK: *Regionalizacja w badaniach onomastycznych*. W: *Region w świetle nazw miejscowych. W setną rocznicę urodzin Profesora Stanisława Rosponda i w dwudziestą rocznicę śmierci Profesora Henryka Borka*. Red. S. GAJDA. Opole 2007, s. 73; zob. też. R. MRÓZEK: *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*. Katowice 1984; IDEM: *Sytuacja językowa dawnego Śląska Cieszyńskiego w świetle rękopiśmiennych źródeł archiwalnych*. W: „Socjolingwistyka”. T. 7. Red. W. LUBAŚ. Katowice 1987, s. 48—58.

⁵ Archiwum Państwowe Oddział w Cieszynie, zespół: Komora Cieszyńska [dalej: AMC], sygn. 88, 120, 130, 132, 244, 343—346, 348—359, 374, 388, 463, 509, 792, 906, 931, 971, 976, 1034, 1037, 1133. Pominięto dane pochodzące z dokumentacji prowadzonej przez parafię rzymskokatolicką św. Marii Magdaleny w Cieszynie oraz parafię ewangelicko-augsburską w Cieszynie, ze względu na powtarzalność danych i wystarczającą reprezentatywność analizowanego materiału źródłowego.

⁶ Z związku z bogactwem materiału analitycznego pochodzącego z tych źródeł do analiz wybrany został materiał z lat 1800—1870 w odniesieniu do źródeł katolickich; natomiast z lat 1834—1876 — ewangelickich; okresy te są reprezentatywne dla procesów nazewniczych w obrębie tych grup społeczno-wyznaniowych.

W analizie materiału źródłowego uwzględniono następujące cele badawcze: po pierwsze — ustalenie zależności między sytuacją społeczno-polityczną, administracyjną, etniczno-kulturową i wyznaniową dziewiętnastowiecznego Cieszyzna a sferą imienniczą, a następnie wyjaśnienie związków relewantnych i dystynktywnych między tymi zjawiskami; po drugie — sformułowanie stanowiska dotyczącego obrazu stosunków językowo-kulturowych i religijnych cieszyńskiego pogranicza w imiennictwie.

Wiek XIX wybrano do penetracji badawczych ze względu na to, że był to — po pierwsze — okres, w którym ostatecznie (społeczno-prawnie) ukształtowało się nazwisko jako drugi po imieniu element identyfikujący nosiciela, po wtóre — czas największych w dziejach Śląska Cieszyńskiego przemian. Przypadający na ten wiek rozwój przemysłu oraz cywilizacji spowodował wzmożoną migrację na ten teren pogranicza ludności napływowej — polskiej i obcej kulturowo, poszukującej poprawy bytu. Wewnętrzna migracja ludności zewnętrznej na tym terenie dokonywała się etapowo — miasto będące pod panowaniem austriackim i jej administracją adekwatnie skupiało ludność niemiecką, jednocześnie gromadziło ludność „wewnętrzną”, od prawieków związaną z Cieszynem (Polacy, Czesi, Słowacy), oraz napływową, taką jak Węgrzy oraz Żydzi, łączącą się w rozmaite grupy kulturowo-narodowościowe i wyznaniowe (katolicyzm, protestantyzm, judaizm), deklarujące swoją tożsamość narodową jako: czeska, niemiecka, polska, słowacka, śląska, węgierska, żydowska. Adekwatnie do tej „rozmaitości” pogranicza, analiza i interpretacja stosunków językowo-kulturowych (i ich interferencji) odzwierciedlonych w antroponimii dziewiętnastowiecznego Cieszyzna odsłania nawarstwioną kulturę wieków poprzednich.

Wskazane powyżej czynniki ukształtowały barwny obraz antroponimii cieszyńskiego pogranicza, ujawniający się zarówno w wewnątrzgrupowej — wewnątrzspołecznej (m.in. wyznaniowej, narodowo-etnicznej i kulturowej) motywacji imienniczej w szerokim ujęciu, jak i w węższym — w rodzinnej (familiijnej) tradycji nadawania imion.

Cieszyn w XIX stuleciu stał się ważnym ośrodkiem administracyjnym, kulturalnym i handlowym⁷. W końcu XVIII wieku w Cieszynie fabryki założyli Franz Warlinger (likieri, tzw. rosolisy) oraz baron Mundy (sukno), ich zakłady

⁷ Por. „XIX-wieczny Śląsk Cieszyński to obszar dość gęsto zaludniony, o silnie rozwiniętym przemyśle i stojącym na dobrym poziomie rolnictwie, z ludnością stojącą na wysokim, jak na ówczesne czasy, poziomie cywilizacyjnym, pod względem narodowościowym i religijnym silnie zróżnicowanym. Panujące w nim jednak warunki stanowiły bardzo niekorzystne zaplecze do rozwoju narodowo-kulturowych tradycji (ludność narodowości niemieckiej dominowała pod względem politycznym, ekonomicznym i kulturowym, choć była znacznie mniejsza procentowo od Słowian (Polaków i Czechów)”. S. KRÓL: *Polskie stowarzyszenia, organizacje kulturalne i oświatowe Śląska Cieszyńskiego*. W: *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne. Zarys kultury materialnej i duchowej*. Cieszyn 2001, s. 404.

produkcyjne szybko jednak upadły⁸. Cieszyn znany był również w XIX wieku jako stosunkowo duży ośrodek przemysłu poligraficznego, którego założycielem był Tomasz Prochaska — drukarz przybyły z ziem czeskich (drukarnia ta rozwinęła się jako jedna z większych na obszarze monarchii austriackiej). Drukarnie prowadziło wielu drukarzy narodowości niemieckiej — Feitzinger, Baron i Kaliwoda⁹. Także księgarstwo znajdowało się wyłącznie w rękach niemieckich¹⁰, podobnie przemysł drzewny, metalowy, garbarski i spożywczy. Kolejne lata (1860—1895), będące czasem wielkich przeobrażeń, przyniosły wiele wydarzeń niekorzystnych dla Cieszyna, m.in. doszło wówczas do oddania monarchii habsburskiej w ręce biurokratów, których rządy nazwane zostały austriackim neoabsolutyzmem¹¹.

Śląsk Cieszyński najpierw przyjął uciekinierów ze Słowiańszczyzny południowej, którzy ratowali się przed Turkami, ewangelików, prześladowanych podczas kontrreformacji, a następnie Żydów poszukujących lepszego życia i pracy — wraz z całym „tygłem” nazewniczej warstwy antroponimicznej, „oswajał przyniesione przez nich elementy kultury, dopasowując je i dokładając do własnego dorobku kulturowego”¹². Z danych statystyki językowej wynikało, że proces uprzemysłowienia nie doprowadził do poważnych przesunięć w strukturze narodowościowej Śląska Cieszyńskiego. Trzon ziemi cieszyńskiej utrzymał nadal swój zdecydowanie polski charakter; odsetek ludności posługującej się językiem polskim wynosił niespełna 59% w 1880 roku, w 1900 roku zaś — około 61%. Przed wybuchem wojny stwierdzono, iż w śląsko-cieszyńskiej części Zagłębia 62% mieszkańców stanowili Polacy, 34% — Czesi¹³.

⁸ J. SPYRA: *Śląsk Cieszyński pod rządami Habsburgów (1653—1848)*. W: *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 162.

⁹ L. BROŻEK: *Wiek XIX. Stosunki gospodarczo-społeczne*. W: *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Red. J. CHLEBOWCZYK. Katowice 1973, s. 165.

¹⁰ Por. J. HARWOT: *Cieszyn i ziemia cieszyńska pod względem geograficzno-statystycznym*. Przemysł 1893, s. 23: „Pomiędzy 579 przemysłowcami i kupcami w Cieszynie naliczonymi przy spisie ludności w 1880 było 53 szewców, 47 szynkarzy, 41 krawców, 27 handlarzy towarów mieszaných, 25 rzeźników, 24 piekarzy, 21 stolarzy, 20 handlarzy towarów bławatnych, 17 restauratorów, 16 kramarzy, 14 handlarzy zboża, 10 woźniców, 10 trafikantów, 9 akuszerek, 8 handlarzy galanterijnych, 8 handlarzy gotowych ubrań, 8 handlarzy solą, 8 malarzy pokojowych i pozłotników, 7 fryzjerów, 6 budowniczych, 6 złotników, 6 kapeluszników, 6 tkaczy, 6 handlarzy owoców, 6 ślusarzy, 5 introligatorów, 5 bednarzy, 5 lakierników, 5 handlarzy skór, 5 kuśnierzy, 5 właścicieli kawiarni, 5 szuklerzy, 5 garbarzy, 5 siodlarzy, 5 handlarzy sukna, 5 zegarmistrzów, 5 handlarzy win, 5 fabrykantów cegły, 4 księgarzy, 4 farbiarzy, 4 cukierników, 4 ogrodników, 4 szklarzy, 4 rękawiczników, 4 handlarzy węgla, 4 młynarzy, 4 kowali, 4 tapicerów [...]”.

¹¹ Por. E. BUŁAWA: *Od wspólnoty etnicznej do ukształtowania się wspólnot narodowych (1840—1917)*. W: *Śląsk Cieszyński. Środowisko naturalne...*, s. 170—1; S. KRÓL: *Polskie stowarzyszenia, organizacje kulturalne i oświatowe Śląska Cieszyńskiego...*, s. 404.

¹² M. TOŁBAST: *Żydowscy artyści na Śląsku Cieszyńskim końca XIX i pierwszej połowy XX wieku*. „Zaranie Śląskie” [Katowice—Cieszyn] 2000, s. 84.

¹³ E. BUŁAWA: *Od wspólnoty etnicznej...*, s. 180.

Znaczna część społeczności Śląska Cieszyńskiego (pomijając Frydecką i morawski styk w okolicach Ostrawy oraz grupy niemieckich wiosek w okolicach Bielska) mówiła polską gwarą cieszyńską. Rzeczywisty stan rzeczy był jednak bardziej złożony. Wzmocnieniu elementu polskiego, determinowanego przez falę imigracyjną z Galicji¹⁴, towarzyszyło znaczne nasilenie, zwłaszcza w okręgach przemysłowych i ośrodkach miejskich, procesów asymilacyjnych, m.in. Żydzi przenosili się z nadzieją na pracę i lepsze życie. Hamowały one postępy zataczającej coraz szersze kręgi nowoczesnej świadomości narodowej, wypływającej z pierwotnej więzi językowo-etnicznej; co więcej, stwarzały przesłanki rozwoju obcego, przede wszystkim niemieckiego, narodowego stanu posiadania, potęgowały tym samym ogólny nacisk germanizacyjny¹⁵. Pomimo interferencji języków niemieckiego i czeskiego, język polski dominował w komunikacji na tym obszarze. Według Jerzego Harwota: „Co do narodowości mniej więcej połowa mieszkańców przyznaje się do języka polskiego, a druga połowa do niemieckiego”¹⁶.

Odnosząc się do liczby ludności zamieszkałej na terenie Cieszyna (dla porównania — według spisu ludności z 1802 roku Cieszyn zamieszkiwało 4 025 mieszkańców, w 1824 roku — 6 000 mieszkańców i było 395 domów¹⁷), natomiast „[...] Przy ostatniej konскрыpcji z 1 890 liczba ludności dosięgła cyfry 15 220”¹⁸.

Te rozmaite interferencje kulturowo-językowe i religijne (wyznaniowe) oraz szereg innych determinantów wywarły decydujący wpływ m.in. na wybór imion osobowych, ich popularność oraz ukształtowanie się obrazu antroponimicznej sfery imienniczej.

Większość prac i opracowań poświęconych jest współczesnemu imiennictwu¹⁹, natomiast imiennictwu historycznemu (oprócz np. prac Z. Abramowicz, J. Bystronia, H. Borka, D. Kopertowskiej, W. Szulowskiej, E. Wolnicz-Pawłowskiej)²⁰, w tym regionalnemu²¹ poświęcono niewiele uwagi.

¹⁴ Z końcem XIX wieku wyczerpały się zasoby lokalnej siły roboczej. Deficyt ten uzupełniali napływający spoza Śląska robotnicy (głównie z Galicji, których liczbę szacowano na 34 tysiące).

¹⁵ J. CHLEBOWCZYK: *Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVII, XIX i XX*. Katowice 1971, s. 48.

¹⁶ J. HARWOT: *Cieszyn i ziemia cieszyńska...*, s. 6.

¹⁷ Ibidem, s. 128.

¹⁸ Ibidem, s. 5—6.

¹⁹ Zob. *Bibliografia onomastyki polskiej*. T. 1—3. Red. K. RYMUT.

²⁰ Por. Z. ABRAMOWICZ: *Imiona chrześcijańskie białostoczan w aspekcie socjolingwistycznym (lata 1885—1985)*. Białystok 1993; J. BYSTRON: *Księga imion w Polsce używanych*. Warszawa 1938; H. BOREK, U. SZUMSKA: *Nazwiska mieszkańców Bytomia od końca XVI wieku do roku 1740. Studium nazewnictwa i społeczno-narodowościowe*. Warszawa—Wrocław 1976; D. KOPERTOWSKA: *Kieleskie antroponimy XVI i XVII wieku*. Kielce; W. SZULOWSKA: *Dawna antroponimia Mazowska (XV—XVII w.)*. Olsztyn 2004; E. WOLNICZ-PAWŁOWSKA: *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim XVI—XIX wiek*. Warszawa 1993.

²¹ Por. *Nazewnictwo na pograniczach*. Red. J. IGNATOWICZ-SKOWROŃSKA. Szczecin 2005.

Według Henryka Borka „nadawanie imion i związane z tym zjawiskiem aspekty onomastyczne oraz socjolingwistyczne (charakter nadawanych imion, ich częstość występowania uzależniona od czasu, regionu i wielu innych czynników, zwłaszcza socjolingwistycznych, sposoby skracania imion) powinny być przedmiotem stałego zainteresowania antroponimii, tymczasem nasz dotychczasowy dorobek na tym polu jest więcej niż skromny”²². W sposób pośredni na potrzebę tego typu badań zwrócił uwagę R. Mrózek: „W odniesieniu do antroponimii badania regionalistyczne pozwalają [...] dokumentować zróżnicowanie terytorialne i lokalną swoistość odpowiednich faz procesu kształtowania się systemu antroponimicznego”²³. W badaniu nazewnictwa regionu górnośląskiego głównym celem było „wydobycie stosunkowo wąskiej grupy imion o największej popularności, a także uchwycenie kilku charakterystycznych odrębności w nadawaniu imion między nosicielami nazwisk polskich i niemieckich”²⁴. „System imienniczy reaguje — według E. Umińskiej-Tytoń — na zjawiska kulturowe zachodzące w badanej społeczności. Reakcje te da się obserwować w dwu aspektach: zmian repertuaru imion oraz zmian popularności i częstości użycia poszczególnych imion”²⁵. Podjęte badania archiwalne w odniesieniu do środowiska cieszyńskiego pozwoliły wyekscerpować z dokumentów dziewiętnastowiecznych zbiór 663 imion — 457 męskich i 206 żeńskich.

Imiona dziewiętnastowiecznych mieszkank Cieszyna w większości związane są etymologicznie z genezą łacińsko-rzymską (około 18,2%). Zjawisko tego typu nominacji można wytłumaczyć tym, że z materiału badawczego wynotowano wiele imion żeńskich (20,5% wszystkich) będących odpowiednikami — odbiciami imion męskich, tworzonych na wzór imion indoeuropejskich. Większość z nich należy właśnie do imion o łacińsko-rzymskiej etymologii (por. *Antonia, Augusta, Franciszka, Wiktoria*), ale również greckiej (por. *Aleksandra, Apolonia, Eugenia, Stefania* — tylko 22 nosicielki), germańskiej i staro-wysoko-niemieckiej (por. *Adolfina, Karolina, Rudolfina, Wilhelmina* — 166 kobiet), hebrajskiej — staro- i nowotestamentowej (por. *Gabriela, Józefa, Michalina, Paulina* noszonej — 78), a także słowiańskiej (por. *Bronisława, Stanisława, Kazimiera* — 21). Nie zawsze jednak liczba imion chrzestnych idzie w parze z ich popularnością. Wiele imion — o zróżnicowanym pochodzeniu (por. np. *Erazm, Gerwazy, Simonides, Pigmalion; Amelia, Dagny, Selen, Petronela*) — to imiona wynotowane jednorazowo; odnosząc ich liczebność do ogólnej liczby (listy) imion dziewiętnastowiecznego Cieszyna, można stwierdzić, że obejmują one około 52% całego materiału antroponimicznego, w skład którego wchodzi rów-

²² H. BOREK, U. SZUMSKA: *Nazwiska mieszkańców Bytomia...*, s. 75; por. też: H. BOREK: *Socjolingwistyczne aspekty imiennictwa*. „Onomastica”, T. 23: 1978, s. 166.

²³ R. MRÓZEK: *Regionalizacja w badaniach onomastycznych...*, s. 75.

²⁴ H. BOREK, U. SZUMSKA: *Nazwiska mieszkańców Bytomia...*, 1976, s. 14.

²⁵ E. UMIŃSKA-TYTOŃ: *Imiona w Polsce używane na tle tradycji kulturowych*. W: „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN”. T. 56. Łódź 2000, s. 133.

niez imiona o wysokim wskaźniku popularności. W obrębie imion jednokrotnie wynotowanych dominują imiona jidyszowe — jest ich pokaźna liczba 221²⁶ (176 męskich i 45 żeńskich), por. *Ascher, Brüche, Babetta, Dobesz, Ettel, Ifreek, Joshka, Shania*), czyli odpowiednio 65% w odniesieniu do wszystkich wynotowanych z materiału źródłowego imion o jednostkowym poświadczeniu frekwencyjnym. Co trzecie zatem imię z listy wynotowanych z systemu antropimicznego mieszkańców Cieszyńska miało jidijskie²⁷ pochodzenie.

Imiona, które szerzyły się w Polsce wraz z umacnianiem się wpływów Kościoła rzymskokatolickiego, miały różne pochodzenie, a „nadawanie dzieciom imion chrześcijańskich zaczęło pełnić nową funkcję — upamiętniającą wzory ewangeliczne i odwołującą się do patronatu oraz opieki znanych świętych”²⁸ (por. tabela 1.).

TABELA 1. Frekwencja imion mieszkańców dziewiętnastowiecznego Cieszyńska²⁹

Kategoria imion (etymologiczna klasyfikacja)	Imiona męskie		Imiona żeńskie		Suma: imiona ż + m	
	liczba	%	liczba	%	razem	%
Łacińsko-rzymskie	2 064	32,7	352	18,2	2 416	29,3
Greckie	444	7,1	122	6,3	566	6,9
Hebrajskie	1 694	26,9	901	46,5	2 595	31,5
Słowiańskie	102	1,6	21	1,1	123	1,5
Jidyszowe	204	3,2	67	3,4	271	3,3
Germańskie (i z języka staro- -wysoko-niemieckiego)	1 694	26,9	364	18,8	2 058	25,0
Inne	101	1,6	111	5,7	212	2,5
R a z e m	6 303		1 938		8 241	

Z analiz materiału źródłowego wynika, że imiona germańskie licznie reprezentowane (o najwyższej frekwencji: *Rudolf, Karol, Raul, Adolf, Ludwik; Karolina, Matylda, Rudolfina, Otylia, Emma*) ustąpiły miejsca: (1) imionom pocho-

²⁶ Warto dodać, że wśród liczby 271 (204 męskich i 67 żeńskich) wszystkich wynotowanych z materiałów źródłowych imion o tym pochodzeniu tylko 50 miało co najmniej dwóch nosicieli.

²⁷ Termin użyty za: Z. ABRAMOWICZ: *Słownik etymologiczny nazwisk żydów białostockich*. Białystok 2003, s. 11.

²⁸ E. RZETELSKA-FELESZKO: *W świecie nazw własnych*. Warszawa—Kraków 2006, s. 22—23. Por. opinię autorki: „Motywacje religijne przy nadawaniu imion oznaczały zarówno powierzenie dziecka opiece wybranego świętego, jak i pragnienie, by naśladowało ono jego zalety, zwłaszcza pobożność i oddanie Bogu. Obydwie motywacje [...] nawiązują do tych wartości, jakie zawarte były we wcześniejszych, staropolskich imionach: osiągnięcie pożądanego dla dziecka (a później i dorosłego) cech [...]. Drugi cel — oddanie pod opiekę świętego patrona — to nic innego, jak kontynuowanie funkcji imion magicznych i ochronnych, chroniących dziecko przed wpływem złych mocy”. Ibidem.

²⁹ Zestawienia dokonano na podstawie materiałów zgromadzonych w AMC.

dzenia biblijnego — hebrajskim — ze Starego i Nowego Testamentu, wśród których królowały imiona: *Jan, Józef, Adam, Jakub, Józefat, Anna, Maria, Ewa, Józefa, Elżbieta*; (2) imionom o etymologii łacińsko-rzymskiej, których nosicielami w czasach późniejszych byli męczennicy, święci i patroni, por. *Paweł, Antoni, Franciszek* — nazwane przez J. Bystronia „specyficznie katoliczymi”³⁰, oraz *Ignacy, Maurycy, Wincenty, Franciszka, Wiktoria, Justyna, Emilia*. Pokażna liczba mieszkańców Cieszyńska (6,9%) nosiła imiona o etymologii greckiej, zwłaszcza imiona: *Jerzy, Andrzej i Krzysztof, Zofia, Eugenia, Agnieszka*, będące odpowiednikami imion chrześcijańskich, przyniesionych wraz ze średniowiecznym kultuwowaniem świętych.

Imiona jidyszowe licznie reprezentowały — zamykając się w liczbie 271 — system antroponimiczny, jednak ze względu na to, że nazywały bardziej indywidualnie ich nosicieli (a tym samym posiadały niską frekwencję na tle innych imion), obejmowały 3,3% wszystkich mieszkańców. Imiona te posiadały większy wskaźnik frekwencyjny od imion słowiańskich (1,5%). Najpopularniejszymi imionami wśród imion słowiańskich były: męskie — *Stanisław, Władysław, Wojciech, Kazimierz*; żeńskie — *Bronisława, Ludmiła, Stanisława*.

Kolejnym interesującym zjawiskiem związanym z imionami chrześcijańskimi były indywidualne motywacje ich wyboru, związane z pewną modą imienniczą lub propagowaniem ich przez różne wytwory kultury, wpływającym na poszerzanie dotychczasowego zbioru dziewiętnastowiecznego imiennictwa. W grupie tej wynotowano interesujące przykłady imion przyniesionych z Europy, poświadczających migrację ludności lub będących wynikiem tzw. „zapożyczeń z tradycji literackiej”³¹. W materiale badawczym wynotowano 38 imion tego typu, wśród których najczęściej występowały: staroangielskie — *Edmund* (55)³² i *Edyta* (5), celtyckie — *Artur* (14), starogermańskie — *Oswald* i *Ryszard*, litewskie — *Witold* (4)³³, włoskie — *Rosa* (40) i *Rozalia* (18), francuskie — *Luiza* (18) i *Iwona* (7), skandynawskie — *Olga*, czeskie — *Bożena* (4). Inne wynotowane z materiału badawczego imiona mogły mieć dodatkowe motywacje literackie, m.in.: *Albin* (*Śluby panieńskie* A. Fredry), *Laura* (sonety Petrarke), *Malwina* (*Pieśni Osjana*), *Wanda* (jako antroponimiczny wytwór kronikarza W. Kadłubka), *Roland, Raul* (poemat karoliński), *Ernest, Gelfrat, Hunter, Roger, Walter, Zygfryd* (epika niemiecka), *Emil* (powieści J.J. Rousseau: *Nowa He-*

³⁰ J.S. BYSTRON: *Księga imion w Polsce używanych*. Warszawa 1938, s. 17—18.

³¹ Zob. M. MALEC: *Imię w polskiej antroponimii...*, s. 32.

³² Liczba w nawiasach oznacza frekwencję imion.

³³ Pozostałymi imionami wynotowanymi w tej grupie były: szwedzkie — *Gustaw, Karina*; (staro)angielskie — *Edwin, Edgar, Karina*; skandynawskie — *Harald, Olaf*, posiadające co najmniej dwa poświadczenia; skandynawskie — *Igor*, staronorweskie — *Helga*, włoskie — *Aniela, Mamert*, angielskie — *Charitz*, rosyjskie — *Grigor*, litewskie — *Olgiert*, celtyckie — *Alan*, węgierskie — *Ilona*, francuskie — *Henrieta*, greckie — *Elwira*, celtyckie — *Brygida*, francuskie — *Armand* o jednostkowej frekwencji.

Ioiza oraz Emil), Gustaw (*Dziady* A. Mickiewicza, A. Fredry *Śluby panieńskie*), Ryszard (powieść W. Scotta *Ivanhoe*).

Maria Malec, poszukując uzasadnienia dla takich praktyk nominacyjnych, powołuje się na opinię J. Bystronia: „upadek religijności w połowie XVIII w. pociągnął za sobą następstwa także w dziedzinie nadawania imion; zamiast tradycyjnych imion świętych zaczęto w pewnych kręgach nadawać imiona bohaterów romansowych”³⁴. W tym kontekście można mówić również o tzw. imionach patriotycznych, które — jak podkreśla E. Rzetelska-Feleszko — mają jednoznaczną motywację i były w Polsce żywe zwłaszcza w XIX wieku, w związku z utratą niepodległości³⁵. Autorka zalicza do nich: powracające do tradycji imiona królewskie, np. *Bolesław, Mieczysław, Władysław, Kazimierz*³⁶, przypominające postaci polskich świętych, np. *Stanisław, Wojciech*, odżywające imiona staropolskie, np. *Jaromir, Zbigniew* i ich odpowiedniki żeńskie: *Bolesława, Stanisława, Kazimiera*. Na gruncie interferencji polsko-czeskich patriotyzm ten odradzał się m.in. w imionach: *Bogusław, Ludosław, Mirosław*.

Zestawiając porównawczo nominacje mieszkańców dziewiętnastowiecznego Cieszyna wyznania katolickiego i ewangelickiego związane z nadaniem dzieciom imion podczas chrztu, można wskazać cechy relewantne oraz dystynktywne. Cechą wspólną jest to, że wiele imion (zarówno męskich, jak i żeńskich) stanowiło swego rodzaju „uniwersalia” antroponimiczne (były wspólne dla nominacji obu grup wyznaniowych). Zarazem ukształtowały one reprezentatywny obraz imiennictwa dziewiętnastowiecznego Cieszyna. Popularność tych imion była często identyczna — czasem tylko zmieniały się ich miejsca w rankingu (por. imiona męskie: *Jan, Paweł, Józef, Karol, Franciszek, Jerzy*, oraz żeńskie: *Maria, Anna, Zuzanna, Ewa, Katarzyna, Teresa, Emilia*).

W odniesieniu do całego systemu imienniczego Cieszyna równolegle można wskazać istnienie wielu cech dystynktywnych. Dotyczą one m.in. frekwencji i popularności określonych (różnicujących) nominacji w społecznościach ewangelików i katolików odnoszących się do imion chrzestnych (por. liczby: dzieciom wyznania katolickiego w latach 1801—1870 nadano 92 imiona męskie i 85 imion żeńskich, ewangelikom — w latach 1834—1876 — odpowiednio: 50 i 53).

Różnicą dotyczącą imiennictwa była szczególna popularność imienia *Nepomucen* (patron dobrej spowiedzi) i jego żeńskiej wersji *Nepomucena*, spopularyzowanych zwłaszcza w latach 1805—1830 wśród katolików, nadawanych dzieciom zarówno jako pierwsze, jak i drugie imię chrzestne w odpowiedniej

³⁴ M. MALEC: *O imionach i nazwiskach w Polsce. Tradycja i współczesność*. Kraków 1996, s. 27.

³⁵ E. RZETELSKA-FELESZKO: *W świecie nazw własnych...*, s. 28.

³⁶ B. Walczak mówi w odniesieniu do tego zjawiska o romantycznym kulcie „starożytności słowiańskich”. Por. B. WALCZAK: *Dzieje języka a nazwy własne*. W: *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*. Red. R. MRÓZEK. Katowice 2004, s. 34.

formie. Wśród imion żeńskich wybieranych przez ewangelików większą popularnością cieszyło się słowiańskie imię żeńskie *Ludmiła*. Imiona męskie o słowiańskiej genezie i tradycji wynotowano zarówno w obrębie katolickich metryk chrzestnych (por. *Bolesławus*, *Stanislavus*, *Sobieslavus*, *Wladymir*) jak i ewangelickich (por. *Bogumił*, *Bolesław*, *Lubomir*).

Spoiwem łączącym obie grupy wyznaniowe był wspólny język codzienny (gwara cieszyńska), pewne elementy kultury i obyczajów oraz liczne związki rodzinne, wyrażające się m.in. w motywacji imienniczej.

Częstym motywem wyboru imion dla dziecka było obdarowanie go imieniem jednego z rodziców lub chrzestnych. Te zachowania językowe poświadczają, że motywacja przekazywania imion następnym pokoleniom wiązała się z wiarą rodziców nowo narodzonych dzieci, że z imieniem zyskuje się nie tylko symboliczną ciągłość rodu, ale też opiekę ze strony przodków oraz dziedziczy się ich wartościowe cechy i talenty. Wśród imion męskich poświadczających rodzinną tradycję imienniczą (imię po ojcu) wynotowano z katolickich metryk chrztów jako najczęściej nadawane imiona: *Jan* (*Johann*), *Jerzy* (*Georg*), *Józef* (*Josef*), *Franciszek* (*Franz*), *Paweł* (*Paul*), *Andrzej* (*Andreas* / *Andres*), natomiast ze źródeł ewangelickich: *Jan*, *Paweł*, *Jerzy*, *Adam*, *Andrzej*, *Antoni* (*Anton*) i *Karol* (*Carl* / *Karl* / *Karel*). Z archiwalnych metryk katolickich wynotowano również imiona męskie motywowane imionami matek, np.: *Johann* < *Johanna* (4), *Anton* < *Antonia* (3), *Joseph* < *Josepha* (2), *Emil* < *Emilia*, *Franz* < *Francisca*, *Julius* < *Julia*, *Philipp* < *Philippa*. Podobnie odojcowskie imiona nadawano jako chrzestne — w odpowiedniej formie rodzajowej — córkom katolików, np.: *Josepha* < *Josef* (41), *Johanna* < *Johann* (28), *Francisca* < *Franz* (16), *Antonia* < *Anton* (8), *Caroline* < *Carl* (3), *Leopoldine* < *Leopold* i *Aloisia* < *Alois*³⁷.

Podobna tendencja motywacyjno-nazewnicza uwidacznia się w obrębie imion żeńskich (nadawanie córkom imion matek) niezależnie od poczucia tożsamości narodowej czy wyznania. Wśród żeńskich nominacji katolickich dominowały imiona: *Maria* / *Marie*, *Marianna* / *Marina* / *Maryna* (216), *Anna* (181), *Zuzanna* (51); *Ewa* (30); *Józefa* (27), *Theresia* (15), *Catharina* (11), *Carolina* i *Antonia* (8), *Francisca* i *Barbara* (6), natomiast wśród ewangelickich: *Anna* (81); *Marina* / *Maryna* / *Maria* (37), *Ewa* (23), *Zuzanna* (10), *Emilia* i *Helena* (5), *Katarzyna* (2).

Z analiz materiału źródłowego wynika, że w nadawaniu imion przeważała dwuimienność. Zwyczaj nadawania dziecku dwu lub większej liczby imion rozpowszechnił się³⁸ na skutek kilku nawarstwiających się motywacji dotyczących

³⁷ Por. także pojedyncze poświadczenia, np. *Augustina* < *August*, *Cornelia* < *Cornelius*, *Ferdinanda* < *Ferdinand*, *Philippe* < *Philipp*, *Gabriella* < *Gabriel*, *Friederica* < *Friedrich*. Zjawiska językowe tego typu sporadycznie występowały wśród nominacji społeczności ewangelików. Fakt ten poświadczają pojedyncze przykłady: *Antonia* < *Anton*, *Aloisia* < *Alois*, *Johanna* < *Johann*.

³⁸ Z materiału analitycznego wynika, że zwyczaj ten, na badanym obszarze, zyskał popularność zwłaszcza od drugiej połowy XIX wieku.

imienia chrzestnego. W charakterze podwójnych imion występowały kombinacje właściwie wszystkich imion obecnych w systemie antroponimicznym Cieszyna³⁹. Odnosiły się one do wyborów mieszkańców Cieszyna wszystkich narodowości — Polaków, Czechów, Niemców i Żydów, niezależnie od wyznania (katolicy — 99 form męskich, 56 form żeńskich; ewangelicy — 75 i 49). Więcej form trójimiennych wynotowano w obrębie metryk chrztów dzieci ewangelików (męskich — 29, żeńskich — 16) niż katolików (odpowiednio — 18 i 12). Z materiału źródłowego wynika również, że czteroimiennosc (6 przykładów męskich) i pięcioimiennosc (2 żeńskie) były bardziej charakterystyczne dla grupy ewangelików (por. *Arthur Heinrich Carl Siegfried, Bogumił Ivo Andreas Marie; Carl Ferdinand Gottlieb Martin, Hugo Wilhelm Eugen Richard; Emmilie Valerie Lycia Alice Amalie; Cecylie Rozamundie Angelika Johanna Anna*). Formacje te najczęściej towarzyszyły nominacjom Ślązaków i Niemców.

Większość imion, podobnie jak nazwisk (por. *Gruschka, Kubisch*) ulegała w zapisie germanizacji (księgi prowadzone były przez urzędników lub duchownych pochodzenia niemieckiego), np.: *Andreas, Georg, Johann, Joseph, Paul, Marie, Johanna, Susanna, Teresie*. Ten fakt językowej „modyfikacji transkrypcyjnej” dodatkowo poświadczają sporadycznie prowadzone w języku polskim zapisy wynotowane z materiałów archiwalnych parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1801—1805, 1872 oraz w latach 1866—1971 (por. *Jendrzey, Jerzy, Jan, Józef, Paweł, Maria, Joanna, Zuzanna, Teresa*), eksponując dodatkowo odmienność od niemieckiego zapisu, który dominował w zapisach dokumentów.

Z analizy materiału imienniczego i form zapisu nazw osobowych w źródłach można wysnuć wiele wniosków na temat języka i gwary, jaką posługiwali się Cieszyńscy w XIX wieku. Przykładowo, ogólnopolskiej tendencji zapisu nazwisk kobiet zamężnych tworzonych przez sufiks *-owa*, por. *Brukowa, Chowaniokowa, Gaworowa, Nogowa, Mattulowa, Raszkowa*, towarzyszyły gwarowe zapisy tych form z sufiksem *-sko / -cko*, por. *Bohucko, Hradsko, Sadowsko, Włoczeńsko*.

Ciekawym zjawiskiem językowym była też kreacja wielu wariantów (form derywacyjnych) imienia *Maria* (por. *Marina, Marena, Maryna, Mariana*), potwierdzających dziewiętnastowieczną tendencję do unikania imienia *Maria* jako zastrzeżonego dla Matki Boskiej (tabu sakralne) i do zastępowania substytutami (por. imię *Marianna*⁴⁰) przy równoległej adaptacji fonetycznej tego imienia (*Maria*) w formie *Marie* do językowego systemu niemieckiego.

³⁹ Por. *Adolf, Emil, Anton Josef, August Ludwig, Bronisław Gabriel, Chaim Laib, Ernest Albin, Franciszek Ludwik, Franciszek Piotr, Franciszek Wincenty, Jacob Gottlieb, Jakob Anton, Jakob Emil, Jerzy Antoni, Józef Roman, Karol Marcin, Leon Jerzy, Maks Wilhelm, Maksymilian Błażej, Marian Josef, Marian Anton, Marian Paul, Mendel Leib, Osera Natan, Paul Josef, Philipp Joann, Walter Gustaw, Władysław Janusz, Wojciech Alojzy, Wolfgang Witali*; żeńskie: *Julie Wilhelmine, Maja Rifka*.

⁴⁰ Por. M. MALEC: *Imię w polskiej antroponimii...*, s. 29.

Zaprezentowany skrótowo materiał onimiczny obejmujący swym zakresem imiennictwo dziewiętnastowiecznych mieszkańców Cieszyna poświadcza wieloaspektowość procesów społecznych i wielokulturowość pogranicza tamtego okresu. Przedstawione spostrzeżenia analityczne stanowią zaledwie wprowadzenie do problemu historycznego imiennictwa Cieszyna.

IZABELA ŁUC

Das teschener Grenzgebiet im Bereich der Vornamen im XIX Jahrhundert

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Artikel wurden in Kürze Probleme im Bereich der Vornamen der Bewohner des Grenzgebietes im XIX Jahrhundert verfasst. Auf Grund der ursprünglichen Belege erforschte man die Abhängigkeit der Vornamen von der sozialen, politischen, wirtschaftlichen, kulturellen und ethnischen Lage und auch der da, aligen Verwaltung in Cieszyn im dieser Zeit. Man erklärte auch einen Zusammenhang zwischen diesen Erscheinungen: relevante (oppositionelle) und distinktive (unterstreichende) Nominierungen in Berücksichtigung der sozialen Unterschiede (zum Beispiel zwischen den Protestanten und Katholiken, zwischen Polen- Deutschen- Tschechen und Juden). Eine Zusammenstellung hat ergeben, dass die Vornamen der Bevölkerung (Bewohner) in Teschen im XIX Jahrhundert widerspiegeln alle soziale Prozesse und auch eine vielseitige Kultur im Grenzgebiet dieser Zeit.

IZABELA ŁUC

A 19th century image of Cieszyn borderline in the name sphere

S u m m a r y

The article briefly presents a 19th century image of Cieszyn borderline in the context of anthroponymy (the naming system). Analyzing the source material, the main research aim was to examine the relationship between the social, political, economic-administrative, ethnic-cultural and religious situation of Cieszyn in the 19th century and the name sphere, and, subsequently, explain the relevant and distinctive relations between these phenomena, taking into account social diversifications of name nominations (e.g. between Evangelists and Catholics; Poles, Germans, Czechs and Jews). The comparisons showed that names of the inhabitants of Cieszyn in the 19th century reflect a multi-dimension of social processes and multi-culturality of the borderline at that time.